

УДК: 631.6.02

В.О. МАЛЄЄВ, В.М. БЕЗПАЛЬЧЕНКО

Херсонський національний технічний університет

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ – БАЗОВОЇ СКЛАДОВОЇ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У даній роботі зроблено аналіз основних проблем використання земельних ресурсів Херсонщини, а саме: формування ринку земель; розвитку різних форм господарювання; деградації ґрунтів та їх підтоплення; нормування водокористування. Зазначено негативні тенденції щодо структури посівних площ, екологічного стану земель, ефективності використання земельних ресурсів Обґрунтовано першочергові заходи по оптимізації використання головної складової природно-ресурсного потенціалу Херсонської області, які базуються на системному підході.

Ключові слова: природно-ресурсний потенціал, земельні ресурси, соціалізація землі, структура посівних площ, підтоплення земель, деградація ґрунтів, нормування водокористування.

V.A. MALIEIEV, V.M. BEZPALCHENKO

Kherson National Technical University

ECOLOGICAL AND ECONOMIC USE OF LAND RESOURCES IS A BASIC COMPONENT OF NATURAL-RESOURCE POTENTIAL OF KHERSON REGION

Abstract

In this work is an analysis of the main problems of land use in the Kherson region, namely the formation of the land market; the development of different forms of management; soil degradation and flooding; rationing of water use. Negative trends on the structure of sown areas, the ecological condition of the land, efficient use of land resources is justified priority measures to optimize the use of the main component of natural resource potential of Kherson region, based on a systemic approach.

Keywords: natural resources, land resources, socialization of the land, the structure of sown areas, flooding of land, soil degradation, regulation of water use.

Постановка проблеми

Напружена соціально-економічна ситуація обумовлює необхідність розробки науково-обґрунтованої системи раціонального використання природно-ресурсного потенціалу (ПРП) території. Як показник, що відображає всю сукупність природних ресурсів, ПРП території є базою раціональної територіальної організації природокористування та продуктивних сил в цілому.

Економічні макрорайони України суттєво різняться між собою за співвідношенням окремих видів природних ресурсів. Провідне місце у складі ПРП України належить земельним ресурсам. Вони є головною природною продуктивною силою Південного (57,4 %) і Західного (56,2 %) районів, у Східному районі на них припадає 30,3 % сумарного ПРП. Серед природно-господарських регіонів країни особливо великим є значення земельних угідь в областях Поділля (Вінницька – 79,1 %, Тернопільська – 75,0 %, Хмельницька – 72,6 %) та Причорномор'я (Одеська – 71,8 %, Кіровоградська – 70,3 %, Херсонська – 67,1 %, Миколаївська – 66,7 %). Це максимальні показники по Україні. До речі, у цих областях сільськогосподарські угіддя мають визначальну роль у формуванні внутрішньої і міждержавної народногосподарської спеціалізації регіонів. Пропульсивним видом природно-ресурсного потенціалу Херсонської області є земельні ресурси, які складають 67,1 % ПРП території. Нинішня ситуація щодо використання земельних ресурсів є недостатньо науково обґрунтованою, а екологічно, соціально та економічно маловиправданою.

Основні проблеми сьогодення щодо використання земельних ресурсів Херсонської області вміщують питання: формування ринку земель; розвитку різних форм господарювання; деградації ґрунтів та їх підтоплення; нормування водокористування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми щодо оптимізації використання земельних ресурсів вивчали представники різних галузей сучасної науки: філософи (Є. Гірусов, Г. Платонов), географи (Л. Руденко, П. Шищенко), економісти (П. Борщевський, С. Дорогунцов, Б. Данилишин, М. Долішний, В. Трегобчук, Л. Чернюк) та аграрії (П. Саблук, В. Ушкаренко, А. Созінов, О. Тараріко, О. Царенко, Л. Новаковський та ін.) [1-3]. Незважаючи на високий рівень і міждисциплінарний характер існуючих розробок, теорія, методологія та практика реалізації щодо оптимізації використання земельних ресурсів потребують поглибленого обґрунтування з позицій аграрної, екологічної та економічної наук. Вимагають подальшої розробки

моделі збалансованого використання земельних ресурсів регіонів на соціоекологічних засадах. Складній проблематиці щодо підтоплення територій присвячені праці відомих вчених: В.О. Ушкаренко, П.І. Коваленка, М.І. Ромащенко, Д.П. Савчука, О.І. Жовтоног, В.В. Морозова, М.І. Клименка, В.О. Малєєва та ін. [4-6]. Причини, які викликали підтоплення на півдні України, можна поділити на дві групи: природні та техногенні. Основними природними чинниками підтоплення є: кліматичні (погіршення гідрометеорологічних умов і випадання атмосферних опадів, які перевищували середні декадні значення у 2-5 разів); практична безстічність більшості зрошуваних ландшафтів півдня України; дуже слабка природна дренажність території при наявності напірного живлення підґрунтових вод. До техногенних чинників підтоплення відносяться причини, пов'язані із водогосподарською діяльністю людини.

Різні аспекти функціонування особистих селянських господарств досліджували такі українські вчені, як: П.Т. Саблук, З.І. Калугіна, О.А. Богуцький, О.М. Шпичак, О. Онищенко, В. Островський, О. Погрібний, Ю. Юрчишин, В.С. Дієсперов, О.О. Комліченко та ін. Тим не менше, на сьогоднішній день не вирішеним залишається цілий ряд питань щодо подальшого розвитку особистих селянських господарств, які є провідними виробниками сільськогосподарської продукції.

Формулювання мети дослідження

Метою досліджень є розробка теоретико-методологічних засад щодо оптимізації землекористування та впровадження еколого-економічних моделей використання земельних ресурсів і практичних рекомендацій по удосконаленню управління територіальними господарськими системами.

Об'єкт дослідження: процеси збалансування регіональних систем землекористування в умовах трансформування економіки.

Предмет дослідження: теоретико-методологічні, організаційно-економічні, екологічні, виробничо-ресурсні, методичні і прикладні проблеми, що виникають при удосконаленні систем землекористування.

Основними методами дослідження були: монографічний, статистичний, системно-структурний аналіз, районування, типології, метод економічної оцінки природно-ресурсного потенціалу території.

Викладення основного матеріалу дослідження

Земля – містке та широке поняття. Вона – національне багатство суспільства, основний засіб виробництва у сільському господарстві, просторова складова, де розміщуються майже всі галузі народного господарства, а для селян – це місце праці та основа буття. У той же час проведення земельної реформи характеризується спрощеним розумінням земельних відносин, як системи, що заснована на приватній власності та вільній купівлі-продажі землі з виключенням комплексного державного регулювання.

На думку О.В. Чайнова, «діяльність сільського господарства має настільки індивідуальний, місцевий характер, наскільки обумовлена особливостями кожного клаптика експлуатованої поверхні, що ніяка керівна ззовні воля не зможе здійснювати господарювання, якщо воно скільки-небудь інтенсивне. Усе мистецтво сільського трудівника саме і полягає в умінні використовувати частковості. Тільки господар, вивчивши своє господарство, може успішно його вести, а тим більше – реформувати».

Зазначимо, що в Україні близько 7,5 млн. селян є приватними власниками землі. Яка з форм власності на землю є найбільш прийнятною для сучасного суспільства, поки що остаточно не вирішено. Серед політиків та вчених відокремлюються такі дві основні наукові течії: прихильники соціалізації землі та прихильники приватної власності на землю. За визначенням О.В. Чайнова, соціалізація землі означає, що ніхто не може бути власником землі. Власність заважає землекористуванню, а тому власність на землю повинна бути ліквідована. «За власність міцно тримаються переважно ті, в кого землі багато; ті, хто здавав землю в оренду, хто торгував нею; ті, хто завдяки власності на землю, одержував ренту, забирав частину доходу у працівників і таким чином порушував їх право власності. Однак це захисники приватної власності замовчують» [7]. «Для народу важлива не власність на землю, а важливо, щоб він одержував доступ до землі, і щоб йому не заважали працювати на ній. Йому важливо також, щоб земля не зосереджувалася у руках нових багатих. Однак при приватній власності земля досить легко вислизає з рук бідніших землеробів і нагромаджується у руках багатих, які починають наживати на землі нетрудові доходи. При трудовому користуванні землею цього бути не може, не може бути оренд, і власники не можуть привласнювати ренту» [7]. У той же час, на погляд Л.Ю. Мельника та І.Г. Кириленка, питання про переваги чи недоліки соціалізації землі не слід оцінювати однозначно. З позиції соціальної справедливості, соціалізація землі не має собі рівних. Вона виключає нетрудові доходи, пов'язані із землею. Землю повинні використовувати лише ті, хто може і бажає її обробляти. Треба уникати оренди землі і дрібної її парцелізації.

Безумовно, приватна власність на землю сприяє організації підприємництва більшою мірою, ніж державна. Водночас також є правильним положення, що приватна власність на землю не є обов'язковою умовою для переходу до ринково-підприємницьких відносин у сільському господарстві. Організація бізнесу (підприємництва) вимагає однієї умови – забезпечення економічного і юридичного суверенітету усім об'єктам економіки, а це можливо і при державній власності на землю та її соціалізації. Треба відзначити, що трудова приватна власність, маючи перевагу порівняно з іншими формами з позицій збереження і підвищення родючості ґрунту, не завжди забезпечує даний процес. Навіть у розвинутих

ринковій економіці сприятлива кон'юнктура ринку на певні види продукції у той чи інший період спонукає фермерів до інтенсивного використання своєї (а тим більше орендованої) землі, і, як наслідок, родючість належним чином не відтворюється. З іншого боку, несприятлива ринкова кон'юнктура аграрного ринку зниження цін на сільськогосподарську продукцію змушують багатьох виробників економити на витратах, які необхідні для підтримання родючості землі. Це можна підтвердити на прикладі аналізу посівних площ (табл.1). Аналіз структури посівних площ свідчить, що кон'юнктура європейського аграрного ринку, призвела до значного підвищення в Україні (1990–2013 рр.) використання сільськогосподарських площ під технічні культури, насамперед, соняшник. Зростання склало майже 250 % [8], що у свою чергу дуже негативно позначається на родючості ґрунтів. Аналогічна ситуація спостерігається на Херсонщині: під технічними культурами у 2013 році було задіяно 32,6 % посівних площ. У той же час, з позицій науково обґрунтованої системи землекористування, у сівозміні площі соняшнику повинні займати не більше 12-14 %. Збір врожаю соняшнику збільшився майже у 4 рази і досяг в 2013 році 361 тис.т. У той же час, у 2013 році площі кормових культур, як основної бази розвитку тваринництва, зменшились в області у 5 разів і склали всього – 4,5 % посівних площ. Це пов'язано, насамперед, з низькою рентабельністю галузі тваринництва. За 2012 рік рентабельність галузі тваринництва на Херсонщині склала всього 1,5 %.

Таблиця 1

Зміни у структурі посівних площ України

Роки	Структура посівних площ, %			
	Зернові	Технічні	Картопля + овочі	Кормові
1990	45	11,6	6,4	37
2013	57,2	27,8	6,9	8,1

Практика приватизації землі в Херсонській області свідчить, що чимало фермерів, одержавши землю у приватну власність, не поспішають турбуватися про збереження її родючості. Таким чином, приватизація землі сама по собі не забезпечує ні ефективного бізнесу на землі, ні збереження її родючості.

Стосовно екологічного аспекту, то жодна з форм власності на землю не має якихось явних переваг або недоліків. У цьому випадку, саме державна система гарантування екологічної безпеки повинна відігравати вирішальну роль. В Україні розораність земель складає 56 %, а в окремих районах Херсонської області сягає 90 %. Як приклад, розглянемо процеси погіршення якості ґрунтів в Каховському районі. У результаті досліджень виявлено зміни фізичних, фізико-хімічних та хімічних властивостей чорноземів південних. Під впливом зрошення дніпровською водою відбуваються зміни гранулометричного складу чорнозему південного. У зрошувальних ґрунтах спостерігається зменшення кількості водостійких агрегатів, зниження водопроникності. Погіршення агрофізичних властивостей ґрунту проявляється у знеструктуренні орного шару, ущільненні профілю та зниженні пористості. Аналіз іонного складу водної витяжки свідчить про погіршення екологічного стану зрошувальних чорноземів південних.

Таблиця 2

Склад увібраних катіонів чорноземів південних

Шар ґрунту	Вміст увібраних катіонів, мг-екв/100 г			Сума катіонів	Процент від суми катіонів		
	Ca ²⁺	Mg ²⁺	Na ⁺		Ca ²⁺	Mg ²⁺	Na ⁺
Незрошуваний ґрунт							
0-10	19,6	6,0	0,18	25,78	76,0	23,3	0,7
10-20	20,0	5,6	0,21	25,81	77,5	21,7	0,8
20-30	20,4	5,6	0,16	26,16	78,8	21,6	0,6
0-30	20,0	5,73	0,18	25,91	77,2	22,1	0,7
Зрошуваний ґрунт							
0-10	18,8	6,4	0,25	25,45	73,9	25,1	1,0
10-20	19,2	6,0	0,20	25,40	75,6	23,6	0,8
20-30	19,2	6,0	0,21	25,41	75,6	23,6	0,8
0-30	19,7	6,13	0,22	25,42	75,0	24,1	0,9

Виявлені процеси декальцинації та осолонцювання. У досліджуваному ґрунті встановлені втрати гумусу, які у метровому шарі становили 0,16 %. Найбільше зниження його було у шарах ґрунту 20-40 та 40-60 і, відповідно, становило 11,2 – 12,0 відсотних %. Таким чином, наведені дані свідчать про регіональний процес погіршення екологічного стану чорноземів південних.

Стратегічний напрямок: зменшення ріллі при одночасному інтенсивнішому використанні чорнозему південного, що залишився, не призведе до зменшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, але забезпечить умови щодо сталого розвитку.

Сучасна господарська діяльність створила антропогенні навантаження, які у багатьох регіонах України перевищили здатність до самовідтворення геосистем різного походження (ландшафтно-територіальних комплексів, соціоекосистем тощо). Як наочний приклад – проблема підтоплення зрошуваних агроландшафтів Херсонщини. Незважаючи на суттєве зменшення споживання води з 2161 тис.м³ (1990 рік) до 1074 тис.м³ (2013 рік) (див. рис.1), кількість площ підтоплених земель в Херсонській області зростає. На зрошення земель витрачається 75-85 % загальної кількості води. Станом на 2012 рік найбільше потерпають від екзогенного геологічного процесу Каланчацький, Скадовський, Голопристанський та Високопільський райони, на території яких площі підтоплення сягають 50 %. Найменшого шкідливого впливу зазнають Нижньосірогозький, Іванівський, Великолепетиський та Горностаївський райони, у яких підтоплені площі коливаються від 2 до 6 %. Зона постійного широкомасштабного підтоплення техногенного характеру – північно-західна частина Херсонської області (18 % у Високопільському та 13 % у Великоолександрівському районах) – безстічна вододільна частина плато, що прилягає до правого берегового схилу р. Інгулець. З природних чинників слід відзначити: низьку дренажність території, високе залягання важких суглинків і глин, наявність подових утворень. На вододільній частині плато між р. Інгулець і Каховським водосховищем південно-східніше р. Інгулець в межах Високопільського, Великоолександрівського та в західній половині Нововоронцовського районів виділяється зона суцільного потенційного підтоплення.

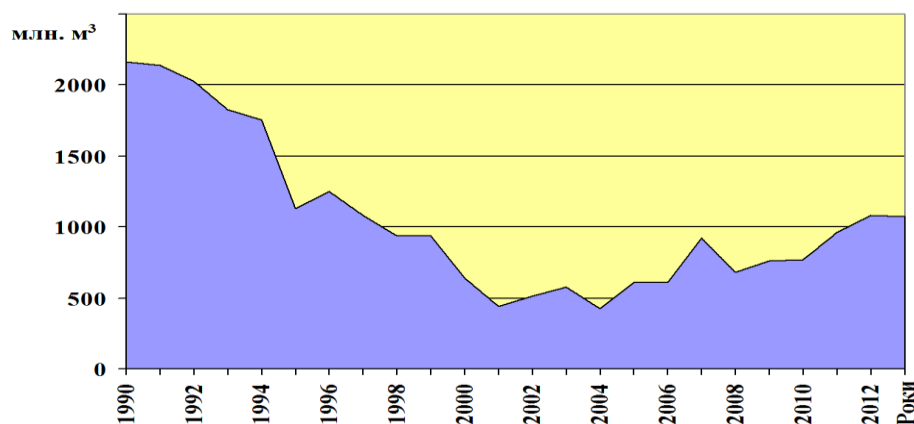

Рис.1. Використання прісної води в Херсонській області (1990 – 2013 рр.)

Південно-західна частина Херсонської області (дельта Дніпра) з середнім ступенем дренажності, заболочена, перерізана численними рукавами і старицями, є зоною суцільного підтоплення (підтоплені 42 % території Білозерського, 63,5 % – Голопристанського і 30 % – Цюрупинського районів). Ліва приплотинна частина Каховського водосховища, для якої характерні сприятливі для розвитку підтоплення природно-техногенні умови, отримує постійно зростаюче техногенне навантаження. На цій території, а також південно-західніше – уздовж Північно-Кримського каналу – спостерігається площинне підтоплення, внаслідок значного техногенного навантаження. Для Скадовського і Каланчацького районів характерне посилення існуючих раніше природно-техногенних факторів розвитку процесу підтоплення, внаслідок потужного водогосподарського навантаження – значної кількості каналів зрошення (Північно-Кримський, Краснознам'янський). На решті території спостерігається лінійне підтоплення уздовж іригаційних каналів, з утворенням підземних куполів з розтіканням у сторони. Слід відзначити, що у зоні зрошення Херсонської області майже всі траси каналів проходять в широтному напрямку, перетинаючи основний потік підземних вод, що спричиняє інтенсивний підйом їх рівня.

Аналізуючи вплив зрошення на процеси підтоплення, треба відзначити, що співвідношення об'ємів води атмосферних опадів та водопадачи на зрошення протягом 1990-2010 років суттєво коливалось. Кількість зрошувальної води складало залежно від року 2–14 % від надходжень атмосферних опадів. У цілому, по Херсонській області підтоплені території складають 30 % від загальної площі.

Виникає нагальна потреба щодо удосконалення методології нормування водокористування з позиції ландшафтного землеробства та сталого розвитку території. Першим кроком до визначення стійкості ландшафтів (у тому числі зрошуваних) повинна бути регіональна класифікація за показником прояву сучасних негативних інженерно-геологічних процесів. Треба відмовитися від традиційного класичного визначення норм подачі води на окрему зрошувану ділянку, або території. Настав час системного підходу до нормування водокористування з урахуванням особливостей ландшафту та сталого (збалансованого) розвитку території. Це передбачає, насамперед, необхідність подальшого розвитку теорії стійкості геосистем. Особливістю стійкості геосистем є те, що у певний відрізок часу їх величина

не залишається постійною. Вірогідно, що існують періоди максимального і мінімального значення стійкості. Для умов Херсонської області зимовий період пов'язаний, на нашу думку, з мінімальними значеннями стійкості. Тому стійкість геосистем визначається у більшій мірі не потенціалом саморегулювання, а тією його часткою, котра приймає участь у його стабілізації. Треба зазначити, що стійкість ландшафту до антропогенних навантажень залежить також від здійснення конкретних форм природокористування.

Наступна методична проблема полягає у необхідності визначення: протягом якого часу геосистема зрошеного ландшафту повинна зберігати межу своєї стійкості. На жаль, методика одержання таких даних розроблена недостатньо. Виникає нагальна потреба щодо встановлення критерію, який би характеризував ступінь стійкості. Для вирішення багатьох завдань щодо нормування водокористування в умовах ландшафтного землеробства необхідно знати оцінку середнього часу функціонування геосистеми до виникнення відмови. З цією оцінкою пов'язане визначення безпечної тривалості певного антропогенного впливу (наприклад, зрошення) та періодичності проведення профілактичних заходів (примовок зрошуваних агроландшафтів від солей, плантажної оранки, будівництва дренажу тощо). Не менш важливим є питання про механізми стійкості геосистем та окремих його компонентів. Сьогодні воно вивчене недостатньо, але деякі механізми стійкості вже відомі. Усі механізми стійкості поділяють на чотири групи: механізми, що зберігають (стабілізують) стани систем; тип функціонування; структуру; спрямування (траєкторію) руху систем.

З позиції сучасної екології важливим напрямом оптимізації геосистем є створення мозаїчного ландшафту, який включає чергування природних і антропогенно перетворених ділянок. Перший етап вирішення проблеми включає зниження розораності земель на Херсонщині до 40-45 %. Другий етап – досягнення оптимальної розораності земель в області на рівні 28-32 %.

Отже, переведення агропромислового виробництва на модель сталого розвитку є одним з фундаментальних і пріоритетних завдань. Однак, упродовж усього кризового періоду екологічні проблеми землекористування практично залишалися поза увагою не лише органів державного управління, а й безпосередніх природокористувачів.

Аналіз свідчить про наявність недоліків і в організації ефективного землекористування, що виникли у процесі реформування земельних відносин. Так, якщо в 1990 році врожайність зернових культур складала в Херсонській області 35 ц/га, то в 2013 році – лише 22,2 ц/га. Зниження врожайності зернових культур за 20 років – 30 %. У переробних галузях зменшилися темпи оновлення основних засобів, характерний постійний дефіцит обігових коштів. Одним із факторів зміцнення економічної стабільності кожного с.-г. підприємства виступає раціональна організація його виробництва, яка адаптована до наявного природно-ресурсного і виробничого потенціалу та специфічних умов ринкової економіки. Виникає нагальна потреба обґрунтування принципів поєднання розвитку господарських структур різних розмірів – дрібних, середніх, великих з урахуванням регіональних особливостей аграрного виробництва.

Саме тому пошуки можливих "ядер" стабілізації, тобто галузей і виробництв, прискорений розвиток яких (і з допомогою яких) надасть ймовірне подолання хоча би часткових труднощів і негараздів у сільському господарстві в цілому і окремих її регіонів, є актуальним завданням. Однією з таких стабілізуючих форм господарювання сьогодення є особисті селянські (підсобні) господарства. Статистичні дані свідчать, що в сучасних умовах вони гальмують спад виробництва сільськогосподарської продукції практично у всіх категоріях господарств, і, за умов наявного безробіття, стримують від різкого зниження рівня життя сільського населення. Саме це зумовлює необхідність дослідження даної форми господарювання з метою визначення як їх основних особливостей, так і виявлення проблем та перспектив подальшого розвитку.

На підставі вивчення фактичного стану особистих господарств населення Херсонської області треба відзначити, що ведення господарства поодиночці знижує рентабельність виробництва, що негативно позначається на розвитку господарства. Залишаються практично невирішеними проблеми екологічної складової господарської діяльності особистих селянських господарств. Це стосується питань і щодо можливостей запровадження системи органічного землеробства. Об'єктивно особисті селянської (підсобні) господарства є тією ланкою аграрного сектору економіки, що виявила багато позитивних рис і за нормальних економічних умов практично всюди є прибутковою. У той же час, створення дрібних с.-г. підприємств не може вважатися стратегічним напрямом формування в Україні прогресивної організаційної структури сільського господарства ринкового типу; разом з тим, особисті селянські господарства виробляють на сьогодні значну частку с.-г. продукції.

Для удосконалення організаційно-економічного механізму функціонування особистих господарств населення наголошуємо на необхідності вирішення першочергових проблем щодо збуту продукції, "усунення" посередників, розвитку кооперації та втілення екологічних імперативів господарської діяльності. Одним з головних напрямків управлінської діяльності щодо підвищення ефективності агропромисловості є відновлення та захист існуючої брендової продукції. Наприклад,

створення потужної державної акціонерної компанії «Херсонські кавуни», безперечно, надасть можливість виходу на європейський ринок.

І останнє. При вивченні розміщення і територіальної організації галузей агропромислового виробництва, невиробничої сфери, проблеми природокористування, утворення і руху капіталу важливе значення мають питання структури населення і його розселення. Як відомо, Україна і український етнос історично щільно пов'язані із землею. Структура населення і структура його розселення є категорією якості. Тому можна говорити про ступінь гармонійності агровиробничої структури, раціональності, оптимальності пропорцій між структурними блоками як про найважливіший критерій якості територіальної агроландшафтної економіко-соціальної системи. Зрозуміло, що в сучасних умовах характерною рисою оптимізації землекористування повинно бути, насамперед, цілеспрямоване формування якості життя людей у їх конкретних територіальних спільнотах.

Висновки

1. Раціоналізація використання земельних ресурсів – базової складової ПРП Херсонщини – вимагає системного підходу, що включає економічні та соціальні, екологічні та загальнобіосферні аспекти вирішення даної проблематики.

2. Формування ринку землі вимагає обов'язкового прогнозування і вивчення можливих соціально-економічних результатів його функціонування. Необхідна розробка комплексної системи заходів щодо обмеження спекулятивно-тінювих угод земельними ділянками.

3. Створення дрібних с.-г. підприємств не може вважатися стратегічним напрямом формування в Україні прогресивної організаційної структури сільського господарства. Разом з тим особисті селянські господарства виробляють за окремими видами більше половини с.-г. продукції. Ми пропонуємо концепцію "двох векторів" розвитку національного АПК.

4. Сучасні методологічні проблеми нормування водокористування з позиції ландшафтного землеробства вимагають подальшої розробки теорії стійкості та надійності геосистем, організації мозаїчного ландшафту, застосування ландшафтно-економічних принципів проектування меліоративних природно-технічних комплексів.

5. Одним із головних напрямків управлінської діяльності щодо підвищення ефективності агровиробництва є відновлення та захист існуючої брендової продукції. Наприклад, створення потужної державної акціонерної компанії «Херсонські кавуни».

6. Екологізацією сільськогосподарського виробництва Херсонська область безперечно посилить не тільки загальнодержавну, але й європейську позицію у виробництві продукції як рослинного так і тваринного походження.

7. У сучасних умовах характерною рисою оптимізації землекористування повинно бути цілеспрямоване формування якості життя людей у їх конкретних територіальних спільнотах.

Список використаної літератури

1. Мельник, Л.Ю. Економічна теорія на межі тисячоліть: навч. посібник. / Л.Ю. Мельник, П.М. Макаренко І.Г. Кириленко – К.: ІАЕ УААН. – 2003. – 748 с.
2. Шищенко П.Г. Принципы и методы ландшафтного анализа в региональном проектировании. / П.Г. Шищенко – К.: Фитосоцицентр, 1999. – 284 с.
3. Реформування та розвиток підприємств агропромислового виробництва / за ред. акад. УААН П.Т. Саблука. – К.: ІАЕ, 1999. – 532 с.
4. Ушкаренко В.О. Оцінка процесів підтоплення геосистем Херсонської області / В.О. Ушкаренко, В.В. Морозов., В.О. Малєєв. // ТНВ: науковий журнал. Вип. 69. – Херсон: Айлант, 2010. – С.131-143.
5. Ігнатенко М.Г. До проблеми: земля як особливий природний капітал – еколого-економічний підхід / М.Г. Ігнатенко В. О. Малєєв // Теорія і практика оцінювання, оптимізації використання та відтворення земельних ресурсів: матер. міжн.наук.конф. – К.: РВПС України НАН України, 2002. – С. 195–199.
6. Малєєв В.А. Оценка состояния водохозяйственного комплекса Херсонской области/ В.А. Малєєв // Проблемы развития мелиорации и водного хозяйства и пути их решения: матер. междуна. науч.-практ. конф. – Ч. 2. «Комплексное обустройство ландшафтов» – М.: ФГБОУ МГУП, 2011. – С. 50–65.
7. Чайнов А.В. Избранные произведения: сборник / Сост. Е.В. Серова, М.: Моск.рабочий, 1989. – 368 с.
8. Статистичний щорічник України за 2013 рік / за ред. О.Г. Осауленка. – К.: Державна служба статистики України, 2014.– 533 с.